

*Новіцька О. І.,**кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови**Тернопільського національного медичного університету імені І. Я. Горбачевського
Міністерства охорони здоров'я України*

НАЗВИ ОДЯГУ ТА ВЗУТТЯ ПОЛЬСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ В ГОВІРКАХ ПІДГАЄЧНИНИ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Анотація. У статті розглянуто назви одягу та взуття, запозичені з польської мови, уживаних у говірковому мовленні мешканців Підгаєччини. Визначено їх семантику, етимологію, функціонування, особливості словотворення. З'ясовано співвіднесеність обстежених говірок з іншими європейськими мовами та українськими говорами.

Підгаєччина розташована в західній частині Тернопільської області. Підгаєцький район межує з Теребовлянським, Бучацьким, Монастирським, Бережанським та Козівським районами Тернопільської області та Галицьким районом Івано-Франківської області.

Нині багато тематичних груп лексики українських говірок, великі говіркові масиви залишаються недослідженими. До ареалів, що мало вивчені, належать і підгаєцькі говірки, які своїми лексемами збагачують українську мову. Лексичні одиниці говірки становлять номени, які з тим самим значенням вживаються і в інших українських діалектах, багато з них є загальнонародними і нормативними, проте значна їх кількість характеризується низкою особливостей.

Вивчення назв одягу та взуття в говірках Підгаєччини свідчить про те, що словниковий склад говірок багатий на лексику, запозичену з інших мов, на архаїчні елементи, має тісний зв'язок із лексикою сусідніх мов та їхніх діалектів. Запозичення з різних мов відбувалося за різних часів, воно зумовлене низкою чинників, серед яких найважливішими є історичні, соціально-економічні, політичні й культурні умови розвитку Підгаєччини. Польська мова – одна з сусідніх слов'янських мов, яка чи не найпотужніше впливала на українську. Запозичення іншомовної лексики не завжди було прямим. Через посередництво польської мови в говірках Підгаєччини зафіксовано чимало запозичень з інших європейських мов.

Підгаєцькі говірки є центральною частиною надністрянського діалекту і певною мірою репрезентують характерні риси говірок надністрянського діалекту південно-західного наріччя.

Ключові слова: говірка, запозичення, лексема, номен, сема, польська мова.

Постановка проблеми. Запозичення – це елементи чужої мови (слова, словотворчі афікси, синтаксичні конструкції та ін.), перенесені з однієї мови в іншу в результаті мовних контактів, які є невід'ємною і дуже важливою частиною лексики української мови [1, с. 45]. Немає такої мови, яка б не мала запозичених слів. Запозичення слів – один з яскравих прикладів взаємодії мов і діалектів, створення спільних цінностей, це активний творчий процес збагачення словникового складу мови й діалекту [2, с. 49]. Запозичення було і залишається одним із продуктивних шляхів поповнення лексичного складу української

мови і потребує докладного вивчення різних аспектів засвоєння запозичених слів. С.І. Олексієнко зазначає, що запозичення – це складний і довготривалий процес перетворення іномовного матеріалу на слово, подібне до споконвічного. Ця адаптація передбачає формальне (фонетичне, граматичне) і семантичне освоєння його. Слова польського походження займають значне місце в лексико-семантичній системі говірок української мови, а це зумовлює потребу в їх докладному вивченні.

Польська мова – одна з сусідніх слов'янських мов, яка чи не найпотужніше впливала на українську мову. Саме завдяки польській мові, на думку О.Б. Ткаченка, українська літературна мова віддалилася від решти східнослов'янських [3, с. 683]. Є різні оцінки впливу польської мови на українські говірки, але нині немає чітких даних про кількість та географію розселення поляків в Україні в різні періоди її історії, а також бракує досліджень, які показували б, наскільки глибоко польська мова, її лексичні елементи проникали в Україну територіально.

Проблему україно-польської мовної взаємодії (на рівні як літературних мов, так і діалектів) досі глибоко не досліджено. Серед мовознавців немає одностайності в поясненні багатьох явищ української діалектної мови та ролі польської мови в їх постанні. Часто головним аргументом на користь тієї чи іншої думки служить територія поширення полонізмів різного походження в українських говірках [4, с. 204].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему запозичень досліджували вітчизняні й польські вчені: Л. Щерба, О. Потебня, І. Огієнко, О. Реформатський, В. Виноградов, Л. Крисін, В. Німчук, Ю. Жлуктенко, О. Брюкнер, С. Урбаньчик, Б. Дунай, Я. Сятковський, Х. Рибіцька, Я. Токарський, Б. Вальчак та ін.

Актуальність дослідження зумовлена відсутністю комплексного дослідження впливу польської мови на українські говірки, зокрема говірок Підгаєцького району Тернопільської області.

Метою статті є виявити польські запозичення серед побутової лексики, яка функціонує на території Підгаєччини. Реалізація поставленої мети передбачала розв'язання таких завдань:

- 1) на підставі польових записів установити функціональну активність номенів на позначення досліджуваних сем говірок Підгаєччини;
- 2) подати структурно-семантичний аналіз лексем;
- 3) установити лексико-семантичні паралелі з іншими мовами сусідніх держав та українськими діалектними континуумами.

Матеріалом для дослідження стали власні польові записи, зібрані в 37 населених пунктах Підгаєччини Тернопільської області – м. Підгайці – районний центр, с. Сільце, с. Вербів, с. Угринів, с. Старе Місто, с. Мужилів, с. Мирне, с. Рудники, с. Литвинів, с. Старий Литвинів, с. Носів, с. Завалів,

с. Боків, с. Шумляни, с. Новосілка, с. Білокриниця, с. Голгоча, с. Гнильче, с. Затурин, с. Заставче, с. Бронгалівка, с. Юстинівка, с. Мозолівка, с. Волиця, с. Червень, с. Яблунівка, с. Поплави, с. Сонячне, с. Степове, с. Вага, с. Михайлівка, с. Голendra, с. Галич, с. Лиса, с. Середне, с. Загайці, с. Пановичі (див. рис. 1).

Виклад основного матеріалу. Підгаєцькі говірки є центральною частиною наддністрянського діалекту і певною мірою репрезентують характерні риси говірок наддністрянського діалекту південно-західного наріччя.

Вибрана для дослідження територія – Підгаєччина – до 1990-х років входила до складу Бережанського району. Підгаєччина розташована в західній частині Тернопільської області. Підгаєцький район межує з Теребовлянським, Буцацьким, Монастириським, Бережанським та Козівським районами Тернопільської області і Галицьким районом Івано-Франківської області (див. рис. 2).

Українська мова активно реагувала на всі зміни, які відбувалися в суспільстві, вона рясніє запозиченнями з різних мов; не є винятком і тематичні групи побутової лексики.

Представлені в статті діалектизми є говірковою нормою в побуті для всіх мешканців Підгаєччини. Причому пересічні мовці не сприймають їх як запозичені з польської мови, оскільки не знають її.

Спробуємо розглянути й проаналізувати семантику та функціонування кількох полонізмів, які прийшли в українську мову чи активізували своє вживання.

Серед підгаєцьких народних назв одягу та взуття, які запозичені з польської мови, зафіксовано слова *уб'йори*, *кам'їзел'ка*, *райтки*, *запаска*, *капе^лух*, *каш'кет*, *воп'час*, *капці* та словосполучення *хустина з френдзі'єми*, *пар'чова хустина з френдзі'єми*.

Рис. 2. Карта № 1 Тернопільщина

Рис. 1. Карта № 2 Підгаєччина

На позначення святкового одягу на всій досліджуваній території зафіксовано лексеми *уб'йори*, *убран'є*. Назва *уб'йори* 'святковий одяг' утворена від слова *убір* (*вбір*). У сучасній українській літературній мові вживається як 'те, що одягають на себе; одяг взагалі або багатий, пишний одяг; убрання' [СУМ, X, с. 356]. За етимологічними дослідженнями слово *уб'йори* – *уб'йори* 'одяг' запозичено з польської мови, пор. пол. *ubiór* 'одяг', яке походить від слова *ubierać* 'одягати, одягнути', що є префіксальним утворенням від *brać* 'брати' [ЕСУМ, VI, с. 11].

Таку ж назву засвідчено в бойківських говірках – *уб'йоре* 'святковий одяг' [СБГО, с. 15]. У сусідніх говорах із близькою семантикою побутують українські словотвірні аналоги, зокрема в наддністрянських – *убран'є* 'костюм' [2, с. 143], в гуцульських говірках лексема *убран'є* виступає із семантикою 'близна' і 'одяг' [ГТ, с. 217], в середньополіських – *убран'а*, *убран'іє* 'святковий одяг' [6, с. 31], в лемківських – *убран'а* 'народний одяг' [Дуда, с. 226], у львівському лексиконі – *убран'а* 'одяг', 'чоловічий костюм' [ЛЛ, с. 739].

Назва *кам'ізелка* зі значенням 'короткий ватний, безрукавний одяг' у сучасній українській мові зафіксована як 'те саме, що безрукавка, жилетка' [СУМ, IV, с. 83], що запозичена з польської – *kamizela* 'вид каптана', *kamizelka* 'безрукавка' [ЕСУМ, II, с. 358].

Лексема *кам'ізелка* відома в багатьох говірках української мови, зокрема: поліських – *кам'ізелка*, *кам'зелка*, *кам'ізелка* 'верхній одяг, подібний до свити', 'чоловіча безрукавка', 'чоловіча жилетка' [СПЛ, с. 90, 95], бойківських – *кам'ізел* 'каптан із рукавами', 'короткий чоловічий одяг без рукавів, безрукавка', 'верхній жіночий одяг без рукавів' [СБГО, I, с. 337], у лемківських – *кам'ізелка* 'камізелка, жилетка як частина чоловічого костюма-трійки' [КСЛГП, с. 130], західноукраїнських – *кам'ізелка* 'жіноча й чоловіча безрукавка' [7, с. 84], західнополіських – *кам'ізелка* 'жіноча й чоловіча безрукавка' [СЗГА, с. 172], наддністрянських – *кам'ізелка* 'верхній одяг' [2, с. 143], волинських – *кам'ізелка* 'безрукавий короткий одяг', 'жилет' [СБГО, I, с. 336-337]. Лексичними паралелями до укр. *кам'ізелка* є рос. *кам'зол* 'безрукавка, жилетка', білор. *кам'зол* 'каптан', пол. *kamizelka* 'безрукавка', болг. *кам'зола* 'полотняний дитячий або жіночий одяг' [ЕСУМ, II, с. 358].

Лексеми *райтки* у значенні 'чоловічі штани, вузькі на литці, а на стегнах широкі' в літературній мові не зафіксовано. В українську мову назву *райтки* запозичено з польської мови, пор. пол. *rajtki* 'рейтузи' [ЕСУМ, V, с. 18].

Окрім Підгаєччини, лексема *райтки* 'галіфе' простежується в бойківських говорах [СБГО, с. 167], у лемківських – *райтки* 'галіфе' [Дуда, с. 89], наддністрянських – *райтки* 'штани' [2, с. 147], львівському лексиконі – *райтки* 'штани, штани-галіфе' [ЛЛ, с. 624].

Семема 'жіночий одяг у вигляді шматка тканини певного розміру, що використовується для обгортання стану поверх сорочки чи спідниці' на Підгаєччині має назви *запaska*, *запашчина*. Лексеми *запaska* 'жіночий одяг у вигляді шматка тканини певного розміру, що використовується для обгортання стану поверх сорочки чи спідниці' у СУМ зафіксовано так: 1) в ідентичному значенні з говірковим, 2) 'фартух', що кваліфіковане як діалектне [СУМ, III, с. 247]. Припускається, що слово *запaska* від *нас* 'фартух' в укр. мову запозичено з польської мови, пор. пол. *pas* 'пояс', яке зводиться до праслов. *pojasъ 'пояс' [ЕСУМ, IV, с. 303].

Джерела української мови також засвідчують номен *запaska* у значенні 'жіночий одяг у вигляді шматка тканини певного розміру, що одягають наперед, щоб запобігти забрудненню сукні, спідниці тощо; складова частина українського національного костюма' [СЗУЕ, с. 614; СУМГ, II, с. 76].

В українських говірках лексема *запaska* має такі значення: в гуцульських – *запaska* 'жіночий поясний одяг із двох полотнищ (тканий із вовняної пряжі)' [ГТ, с. 77], у бойківських – *запaska* 'фартух' [СБГО, с. 279], у наддністрянських – *запaska* 'фартух' [2, с. 146], у лемківських – *запaska* 'фартух' [Дуда, с. 340], у подільських – *запaska* 'фартух' [СПГБ, с. 37], у західноволинських – *запaska* 'жіночий фартух на будень' [МСЗВГ, с. 121], у західнополіських – *запaska* 'фартух поверх спідниці' [СЗГА, I, с. 172].

На позначення літнього капелюха з широкими крисами, плетеного або зшитого з тканини, в досліджуваних говірках мовці використовують лексеми *капел'ух*. Назва *капел'ух* 'літній капелюх із широкими крисами, плетений або зшитий із тканини' у сучасній українській мові вживається із значенням 'жіночий або чоловічий головний убір із фетру, соломи тощо; бриль' [СУМ, IV, с. 92]. В українську мову назва запозичена з польської, яка перейнята з латинської, пор. лат. *capellucchio* 'вид головного убору' [ЕСУМ, II, с. 370].

Схожі назви зафіксовано в бойківських говірках – *капел'уш'ча* 'капелюшок' [СБГО, I, с. 339], в західнополіських – *капел'уш* 'капелюх'; 'бриль'; 'верхній сніп на полу-кіпкові' [СЗГА, I, с. 209], в поліських – *капел'уш* 'капелюх' [СПЛ, с. 90], у львівському лексиконі – *капел'уш* 'капелюх' [ЛЛ, с. 345], лемківських говірках – *капел'уш* 'капелюх', 'капелюх, чоловічий і жіночий головний убір' [Дуда, с. 158; КСЛГП, с. 132]. Іншомовними паралелями до укр. *капел'ух* виступають рос. *капел'юх* 'шапка, кашкет; хутряна шапка з вухами', білор. *кап'люш* 'шапка, кашкет', ч. *kapelusz* 'шапка, кашкет; хутряна шапка з вухами' [ЕСУМ, II, с. 370].

На позначення міжсезонного чоловічого головного убору, що виготовлений із тканини, із козирком, у досліджених говірках зафіксовано такі лексеми, як *кашкет*, *кашкет*, *кашкет*. У сучасній українській літературній мові лексема *кашкет* уживається на позначення 'чоловічого головного убору з козирком' [СУМ, IV, с. 124], що запозичена з польської мови, пор. пол. *kaszkieta* 'вид шолома' [ЕСУМ, II, с. 411].

Лексема *кашкет* поширена в бойківських – *кашкет* 'кашкет' [СБГО, I, с. 344] та наддністрянських говірках – *кашкет* 'кепка' [2, с. 148]. Лексичними паралелями до укр. *кашкет* є рос. *кашкет*, болг. *кашкет*, ч. *kasket* 'головний убір, шолом' [ЕСУМ, II, с. 411].

На позначення великих зимових хустин на досліджуваній території зафіксовано номінації: *пар'чова хустина* & *френдз'єми*, *хустина* & *френдз'єми*.

Назва *пар'чова хустина* з *френдз'єми* на дослідженій території позначає 'шовкову хустину із золотою ниткою та торочками'. Слово *парча*, від якого утворено *парчова*, має значення 'складноузорчаста тканина, зроблена з шовкових і золотих або срібних чи імітуючих їх ниток', запозичене з тюрських мов. Компонент номінації & *френдз'єми* від *френзі* 'торочки' є діалектним, що запозичений із польської мови [ЕСУМ, VI, с. 130]. Компонент номінації з *френдз'єми* від *френзі* 'торочки' в сучасній українській літературній мові кваліфіковано як діалектне [СУМ, X, с. 643].

Назва *kanцi* 'взуття' у сучасній українській мові вживається як 'легкі туфлі, переважно для хати' [СУМ, IV, с. 98]. Здебільшого це слово кваліфікують як запозичення з польської мови, пор. пол. *karcie* 'примітивне взуття; старе зношене взуття; хатні туфлі; вид шкарпеток' [ЕСУМ, II, с. 371].

У волинських говорах зафіксовано лексему *керцi* 'постоли' [АУМ, II, карта № 294], у лемківських – *канец* 'тапочок; черевик, викладений повстю; кінець, капут' [КСЛП, с. 132].

У досліджуваних говірках на позначення підборів зафіксовано лексеми *воцас*, *обцас*. Лексему *обцас* 'каблук' у літературній мові кваліфіковано як діалектне [СУМ, V, с. 602]. Слово *обцас* на позначення 'каблука, підбора', 'задника у чоботі' запозичено з польської мови, пор., пол. *obcas* 'каблук, підпор' [ЕСУМ, 4, с. 146].

Якщо говорити про інші регіони України, то такі назви побутують у буковинських говірках – *обцас* 'підбор, каблук' [СБГ, с. 86], у західнополіських – *отчас* 'закаблук' [СЗГА, II, с. 15], бойківських – *обчас* 'каблук' [СБГО, II, с. 13], сусідніх гуцульських – *обцас*, 'каблук' [ГГ, с. 137], поліських – *обчас* 'задник у чоботі', 'каблук' [СПГЛ, с. 140] лемківських – *обцас* 'каблук' [КСЛП, с. 206].

Висновки. Отже, помітний пласт назв одягу та взуття, що поширені на Підгаєччині, становлять запозичення з польської мови, що зумовлено історичними, політичними й культурними умовами розвитку краю, а також із близькою спорідненістю польської та української мов: для носіїв говірки запозичувати слова з мови, порівняно зрозумілої, є нескладним. Проте велика частина таких запозичень із польської мови нині уже сприймаються як застарілі, що, вочевидь, спричинене відсутністю безпосереднього контакту з польськомовним середовищем. Запозичення з іншомовної лексики не завжди було прямим. Через посередництво польської мови в говірках Підгаєччини зафіксовано чимало запозичень з інших європейських мов. Нині актуальним завданням залишається створення словника запозичених слів із польської мови.

Література:

1. Українська мова. Словник-довідник за ред. А. Загітка. Донецьк, 1998. 144 с.
2. Бичко З. Діалектна лексика наддністрянського говору. Тернопіль, 2000. 280 с.
3. Ткаченко О. Українсько-польські мовні контакти. Українська мова. Енциклопедія. Київ, 2004. С. 683–684.
4. Зілинський І. Взаємовідносини між українською та польською мовою. *Записки НТШ. Праці філологічної секції*. 1937. Вип. 11. С. 203–215.
5. Гриценко П. Словники традиційної культури: між термінографією та етнографією. *Українська термінологія і сучасність*. 2003. Вип. 5. С. 6–13.
6. Гримашевич Г. Середньополісько-гуцульські лексико-семантичні паралелі (на матеріалі назв одягу та взуття). *Вісник Прикарпатського університету. Філологія*. 2008. Вип. XIX–XX. С. 30–32.
7. Матейко К. Український народний одяг: етнографічний довідник. Київ, 1996. 195 с.

Список використаних джерел:

- АУМ – Атлас української мови. Київ, 1984 – 2001. Т. 1–3.
 ВСПГ – Ващенко В. Словник полтавських говорів. Харків, 1960. 107 с.
 ГГ – Гуцульські говірки: короткий словник / за ред. Я. Закревської. Львів, 1997. 232 с.
 Дуда – Дуда І. Лемківський словник. Тернопіль, 2011. 376 с.

- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови. Київ. Т. 1–7.
 КСЛП – Пиртей П. Короткий словник лемківських. Івано-Франківськ, 2004. 364 с.
 ЛЛ – Хобзей Н. Лексикон львівський: поважно і на жарт. Львів, 2009. 672 с.
 МСЗВГ – Корзюнок М. Матеріали до словника західноволинських говірок. Київ, 1987. С. 62–67.
 НРС – Шило Г. Наддністрянський регіональний словник. Львів, 2008. 288 с.
 СБГ – Словник буковинських говірок / за ред. Н.В. Гуйванюк. Чернівці, 2005. 688 с.
 СБГО – Онишкевич М. Словник бойківських говірок. Київ, 1984. Ч. 1–2.
 СГТБ – Негрич М. Скарби гуцульського говору. Львів, 2008. 224 с.
 СЗГА – Аркушин Г. Словник західнополіських говірок. Луцьк, 2000. Т. 1–2.
 СЗУЕ – Жайворонок В. Знаки української етнопольської культури. Київ, 2006. 703 с.
 СПГБ – Брилінський Д. Словник подільських говірок. Хмельницький, 1991. 199 с.
 СПГЛ – Лисенко П. Словник поліських говорів. Київ, 1972. 260 с.
 СУМ – Словник української мови. Київ, 1970–1980. Т. 1–11.
 СУМГ – Словарь української мови / за ред. Б.Д. Грінченка. Київ, 1907–1909. Т. 1–4.

Novitska O. Names clothing and shoes of Polish origin in subdialects of Pidhaysi region, Ternopil oblast

Summary. The article analyzes the names of clothing and shoes from the Polish language used in the sub-dialectal speech of the inhabitants of Pidhaysi region. Their semantics, etymology, functioning, peculiarities of word-formation have been determined. The correlation of the surveyed sub-dialects with other European languages and Ukrainian sub-dialects has been determined.

Pidhaysi district is located in the western part of Ternopil region. The areal of Pidhaysi district borders with Terebovlya, Buchach, Monastyrsk, Berezhany and Kozova districts of Ternopil region and Halych district of Ivano-Frankivsk region.

Nowadays, many thematic groups of Ukrainian subdialects vocabulary as well as large communicative arrays remain unexplored. The areals that are not sufficiently studied include Pidhaysi subdialects. Its lexemes enrich the Ukrainian language. The lexical units of the subdialect are names, that have the same meaning in other Ukrainian dialects, many of them are universal and normative, but at the same time they are characterized by a number of features.

The study of the names of clothing and shoes in the sub-dialects of Pidhaysi region suggests that the vocabulary of the sub-dialects is rich in lexis borrowed from other languages, and in archaic elements and has a close connection with the lexis of neighboring languages and their dialects. Borrowing from different languages took place at different times, it is conditioned by a number of factors, among which the most important are the historical, socio-economic, political and cultural conditions of the development of Pidhaysi region. The Polish language is one of the neighboring Slavic languages, which had one of the most powerful influences on the Ukrainian language. Borrowing foreign language vocabulary was not always straightforward. By the medium of the Polish language, Pidhaysi region sub-dialects contain a lot of borrowings from other European languages.

Pidhaysi region sub-dialects are the central part of the Naddnistransk dialect and to a certain extent represent the characteristic features of sub-dialects of Naddnistransk dialect of the southwestern dialect.

Key words: sub-dialect, borrowing, lexical item, nomen, seme, the Polish language.